

2. Анархизмът и революционното движение за освобождението на Македония

Разпространението на анархистките идеи в България е свързано и с революционното движение за освобождението на Македония. И това не е случайно. През 90-те години на XIX в. делото за освобождение на Македония е поле за изява и същевременно проверка за българските революционери. Повечето от най-известните анархисти през този период минават през македонското революционно движение³⁴. Бунтарският дух и нетърпимостта към потисничеството ги тласкат там, където продължава революционно-освободителната борба. Със своята пропаганда и атентатите в Солун анархистите остават диря в това справедливо дело.

Пловдивският кръжок още през 1896 г. се свързва с дейците за освобождение на Македония и насочва част от своята дейност в тяхна подкрепа. Анархистката група в Женева под влиянието на Михаил Герджиков през 1897 г. се преобразува в Централен революционен македонски комитет и отпечатва манифест за освобождението на Македония³⁵. Като клон на Женевския комитет в Пловдив е организирана македонска група, която разпространява издадения манифест. Такава група е създадена и в Кюстендил.

Женевският централен комитет поддържа връзки с Гоце Делчев и други дейци на освободителното движение в Македония. Те издават „Глас на Централния революционен македонски комитет“ и в. „Отмъщение“³⁶. Превеждат две анархистки брошури, които предават на Гоце Делчев за разпространение в Македония³⁷.

³⁴ В революционното движение в Македония и Тракия активно участват Михаил Герджиков, Слави Мерджанов, Върбан Килифарски, Юлий Розентал, Павел Шатев и др.

³⁵ ОДА, Пловдив, ф. 962-к. Анархистите в Македонското освободително движение. — Спомен на П. Г. Манджуков. Спомените на Манджуков са издадени със заглавие „Националноосвободителното движение и безвластническият федерализъм“ (С., 1992 г.): аз ще използвам оригиналния спомен, запазен в ОДА, Пловдив. В комитетата влизат: М. Герджиков, П. Манджуков, Сл. Мерджанов, Й. Калчев и др.

³⁶ Пак там; Силянков, Хр. Освободителните борби в Македония. Т. 1. С., 1933, с. 243. Женевската група поддържа близки връзки с руските нихилисти. Манифестът, апелът и вестникът се издават в печатницата на народоволеца Сидурадски.

³⁷ Пак там. Става въпрос за брошурите „Престъпленията на бога“ от Ж. Грав и „Речта на Амил Анри“, които са отпечатани през 1897 г. по нареждане на Гоце Делчев.

Женевската анархистка група решава да разшири своята дейност, свързана с македонското движение, като за целта изпраща хора в Македония. За това са били необходими средства. Опитът да се набавят нужните суми чрез свои хора в България не успява³⁸. Тогава чрез фалшиви телеграфни записи за изпратени пари от България членовете на групата изтеглят от Белград, Женева и Виена значителна сума³⁹. Сдобили се със средства, те решават да се прехвърлят в по-големите градове на Македония и да предприемат анархистка пропаганда и терористична дейност. Те образуват в Скопие и Солун анархистки кръжоци⁴⁰.

Македонските безвластнически групи поддържат връзка с дейците на Вътрешната Македоно-одринска организация — Гоце Делчев, Гьорче Петров, Даме Груев и др., но не влизат в нея. Те са противници на централистките принципи, върху които е изградена организацията⁴¹.

В края на 1899 г. анархистите в освободителното движение на Македония посредством П. Мерджанов и П. Манджуков влизат в контакт с Македонския комитет (чрез Сарафов) и устно се договарят да бъдат финансирани за извършване на атентат срещу турския султан. В същото време те не поемат задължение да се подчиняват нито на Върховния македонски комитет, нито на Вътрешната Македоно-одринска организация. В средите на анархистите назрява идеята за извършване на крупни акции, които да засегнат не само османската власт, но главно капиталите на великите държави в Турция. Целта е да се предизвика намеса за даване свобода на Македония. Мерджанов и Манджуков отиват в Цариград, за да проучат възможността за убийството на султана.

Вътрешната революционна организация решително се обявява против схващането на анархистите, че Македония може да

³⁸ Шатев, П. В Македония под робство. Солунското съзаклятие (1903 г.) Подготовка и изпълнение. С., 1968, с. 72. Изпратеният с тази задача Григор Попочев не успява да намери необходимите средства и се самоубива в Борисовата градина.

³⁹ Пак там, с. 73. Тази акция осъществяват чрез свой съмишленик, чиновник в софийската поща, бивш член на пловдивския кръжок.

⁴⁰ ОДА Пловдив, ф. 962-к. В Скопие отиват П. Манджуков и Й. Калчев. През 1898 г. създават ученически анархистки кръжок. Манджуков написва и разпространява сред учениците „Азбуката на анархисткото учение“. В Солун отива Сл. Мерджанов. Той образува кръжок от ученици от горните класове на Солунската гимназия, в който участват Йордан Попйорданов—Орце, Коста Кирков и др. В него освен ученици влизат и няколко занаятчии.

⁴¹ Пак там, с. 76, 93.

получи своето освобождение чрез бомбени атентати. Дейците на ВМОРО, както е известно, стоят на становището, че за освобождението на Македония от турска власт е необходимо общо въстание на народа. Според чл. 1 на Устава ВМОРО тя „има за цел да сплоти в едно цяло всички недоволни елементи в Македония и Одринско без разлика за народност за извоюване чрез революция пълна политическа автономия за тези две области“⁴².

Македонската революционна организация възприема революционната идеология на Раковски, Каравелов, Левски и Ботев, заимства и революционната структура на БРЦК — демократична и в същото време централизирана, със съблюдаване на строга революционна дисциплина.

Македонските анархисти също се борят за освобождението на Македония от ярема на османската власт. И това е, което ги обединява с останалите дейци. Но в далечна перспектива те виждат една свободна Македония в анархисткия смисъл на думата, без държава, без власт. Именно затова те не са склонни да приемат ръководството на Вътрешната Македоно-одринска организация, чиято цел е установяване на революционно-демократична власт в Македония. Вътрешната Македоно-одринска революционна организация отхвърля техните неправилни схващания и тактика.

Както е известно, светът по това време е разтърсен от атентати — убийството на руския цар Александър II (1881 г.), на италианския крал Умберто (1900 г.), на американския президент Маккинли (1901 г.), на председателя на Френската република Карно (1894 г.). Под влияние на този бомбен поход на световния тероризъм анархистите в освободителното дело на Македония подготвят няколко големи атентата. „Динамитарството — отбелязва Хр. Силянов — беше станало някак модно по онова време. То беше заразило и някои македонски дейци.“⁴³ Една съзаклятническа група се установява в края на 1898 г. в Цариград⁴⁴. Нейна първоначална цел е убийството на султан Абдулхамид. След като се уверяват, че това е невъзможно поради силната охрана, решават да хвърлят във въздуха Банк

⁴² Милетич, Л. Спомени на д-р Христо Татарчев. С., 1928, с. 102.

⁴³ Силянов, Хр. Цит. съч., с. 228.

⁴⁴ Шатев, П. Цит. съч., с. 76. Членовете на групата са Слави Мерджанов, П. Манджуков и Петър Соколов. Групата е финансирана от Борис Сарафов.

Отоман⁴⁵. Тази банка, макар и частна, е държала монопола във финансите на държавата. Предвиждало се е да се извършат едновременно атентати и в Солун, Одрин и Битоля. Те трябвало да покажат на световната общественост, че „македонският народ не може да стои поробен и че неговата интелигенция не стои вече със скръстени ръце, и че с терора си ще бъде постоянен страж в защита на поробения народ и ще води борба на живот и на смърт за свободата“⁴⁶.

Планът на атентаторите е да прокопаят тунел под улицата, да поставят динамит и да хвърлят зданието във въздуха. Наемат един дюкян срещу банката и започват на копят. Паралелна акция срещу клона на Отоманската банка в Солун се подготвя от Солунския анархистки кръжок начело с Орце Попйорданов⁴⁷. Те започват също да копят подземен тунел. Цариградските и солунските атентатори са в постоянна вразка помежду си, а също и с анархистките кръжоци в Одрин и Пловдив.

Схващайки каква опасност представлява атентаторската дейност на анархистите за подготовката на общото народно въстание, ръководителите на Вътрешната Македоно-одринска революционна организация настоятелно искат от тях да изоставят замислените терористки актове. Те дори заплашват, че в противен случай организацията ще вземе съответни мерки.

Анархисткият кръжок в Солун чрез Орци Попйорданов предупреждава Централния комитет на ВМОРО, че познава всички отговорни дейци на организацията и че ако „бъде направен опит за убийство на когото и да било от нашите съмишленици в Цариград, ще ви избием всички до един“⁴⁸. За да избегнат усложненията, които могат да влошат условията на революционната борба, Централният комитет провежда тактика на изолация на анархистите от организацията на масовото освободително движение. Ръководителите на ВМОРО не отричат

⁴⁵ Силянов, Хр. Цит. съч., с. 51. Идеята за хвърляне във въздуха на Банк Отман те усвояват от арменските революционери, които, повлияни от анархизма, през 1896 г. окупират банката, като се надяват, че ще предизвикат намесата на великите сили и ще принудят турското правителство да направи отстъпки. Последва страшно клане, продължило 8 часа. Около 10 хиляди арменци са избити по улиците, дюкяните и по домовете им в Цариград. Арменските революционери чрез Д. Ляпов са били във връзка с българските атентатори анархисти.

⁴⁶ Шатев, П. Цит. съч., с. 76.

⁴⁷ Пак там. В кръжока влизат: Орце Попйорданов, Константин Кирков, Илия Тръчков, Вл. Пингов, Тодор Органджиев, Дим. Коцанов и др. По-късно към тях се присъединява и Павел Шатев.

⁴⁸ ОДА Пловдив, ф. 962-к, т. II, с. 37—38.

напълно терористката експроприаторска дейност, но считат, че *тя трябва да играе* подчинена роля в масовата народноосвободителна борба⁴⁹. Гоце Делчев е бил съгласен да се организират терористични групи в големите турски градове, но те да бъдат подчинени на централното ръководство и да действат само по негово нареждане⁵⁰. Той осъжда самоволните действия, които могат да доведат до разстройване на организацията.

Ръководните дейци на революционната организация в отделни случаи са търсили помощта на анархистите. Така например през 1900 г. с шифровано писмо те искат от цариградската анархистка група да наложи на Българската екзархия назначаването на хора на ВМОРО за учители в почти всички градове на Македония. В анархистката група се повежда спор да бъде ли изпълнено искането. Някои дейци се изказват против, като заявяват, че нямат и не желаят да имат никакви допирни точки с ЦК на ВМОРО. Накрая се взема решение да се упражни исканият от ВМОРО натиск върху Българската екзархия⁵¹.

През 1900 г., малко преди завършване на подземния тунел, по подозрение атентаторите са арестувани от турската полиция и изгонени от Цариград. Въпреки извършените обиски тунелът остава неразкрит⁵². След ареста на цариградската група Солунският кръжок временно спира работата по прокопаването на тунела. Съзаклятниците анархисти, наречени „гемиджии“, се пръскат. Орце Попйорданов посещава Женева и Париж, където се среща с руски и френски революционери и анархисти. Оттам донася анархистка и nihilistка литература⁵³. Той отива в Солун с намерение да събере гемиджиите, за да продължат подготовката на атентата.

⁴⁹ Известен е случаят с пленяването на американската поданичка мис Стоун от четата на Яне Сандански, освободена срещу откуп от 14 000 долара.

⁵⁰ Милетич, Л. В Македония и Одринско. Спомени на Михаил Герджиков. 1928, 47–48.

⁵¹ Шатев, П. Цит. съч., с. 105.

⁵² На следващата година Сл. Мерджанов и П. Соколов отново преминават с чета границата с Турция и правят неуспешен опит да спрат Ориент-експреса и експроприират турската поща. Четата води тежки боеве с турската полиция. Соколов е убит, а Слави Мерджанов е заловен и обесен в Одрин.

⁵³ Донася книгите „Умиращото общество и анархизма“ от Ж. Грав, „Един ден след революцията“ от Бакунин, „Подземна Русия“ и „Попрището на nihilista“ от Кравчински. Според Хр. Силянов кръжокът е притежавал също две книги от П. Кропоткин на френски език: „Исторически писма“ от Лавров и „Что делать“ от Чернишевски (вж. Шатев П. Цит. съч., с. 247). Тази литература се четат и коментират от кръжочниците терористи.

През август 1902 г. в София се провежда среща на атентаторите анархисти. Те разглеждат въпроса за подготовката на няколко едновременни действия в големите европейски градове на Турция. На срещата се обсъждат и обтегнатите отношения между анархистите в Солун и дейците на ВМОРО. Изтъква се, че дейците на организацията гледат на анархистите като на младежи, „заразени с няколко превратни учения“, които „парадират с някакъв неразбираем анархизъм“ и с дейността си поставят под опасност революционната организация.

За изглаждане на отношенията Орце Попйорданов се среща с Гоце Делчев. Опитва се да го убеди, че макар атентаторите анархисти да отричат въстанието и четническата тактика, като разчитат само на себе си, те не пречат на работата на дейците на ВМОРО и не вредят на делото на организацията. Още един път подчертава, че това са хора, обrekli се на делото и заклели се да дадат живота си за него. „Ние нямаме никакъв контакт с масите и не желаем да имаме“ — заявява той⁵⁴. Гоце Делчев и другите членове на Централния комитет са убедени в погрешността и вредата, която носят на революционното дело възгледите и тактиката на анархистите. Безсилни да ги спечелят за масовата революционна борба и оценявайки техния искрен патриотизъм, дейците на ВМОРО провеждат линия на лоялни и внимателни отношения към тях. След откритото заявление на анархистите, че ако някой от техните другари в Солун падне убит, те не ще търсят физическия убиец, а ще отмъстят, като убият някой от членовете на ЦК или виден деец на ВМОРО, Гоце Делчев обещава да напише писмо на организацията в Солун да прояви търпимост към групата на съзаклятниците⁵⁵.

През 1903 г. терористите довършват изкопаването на подземния тунел, снабдяват се с динамит и подготвят атентата. ЦК на ВМОРО още един път се опитва поне да го отсрочи. Даме Груев на специално устроена среща с неговия стар приятел анархиста Димитър Мечев изказва желание „... да се отложи акцията и да стане през есента, след въстанието, като последен косвен удар към някои велики сили, ако те не се намесят в Турция“⁵⁶. Той се старее с всичката сила на своята убедителност да му докаже, че „акцията ще нанесе непоправим удар на осво-

⁵⁴ Шатев, П. Цит. съч., 246

⁵⁵ Пак там. Гоце Делчев е приемал тероризма като средство за респектиране на турската власт и да се държи будно революционното съзнание на народа. Но при всички случаи той е изисквал тази дейност да се ръководи от ЦК на ВМОРО, вж. Милетич, Л. В Македония и Одринско, с. 48.

⁵⁶ Пак там, с. 342.

бодителното дело, а може да компроментира и самото въстание. . .⁵⁷. На това съзаклятниците отговарят, че не вярват на успеха на въстанието, че за тях е без значение дали то ще избухне или не, „и по-добре би било да не се вдига общо въстание“⁵⁸.

На 15, 16 и 17 април Солун е разтърсен от бомбени трясъци. Падален е френският параход „Гуадалкивир“, хвърлен е във въздуха резервоарът за светлинен газ и градът потъва в тъмнина. Взривена е Банк Отоман, в различни райони на града са хвърлени десетки бомби и се водят сражения. В тези дни загиват много терористи, а останалите живи са изправени пред военен съд⁵⁹. Турската власт започва необуздан терор. Както е известно, атентатът ускорява преждевременното избухване на Илинденското въстание. Турското правителство използва атентата; за да представи пред Европа освободителното дело в Македония в най-изопачен вид. „Думата анархисти — посочва Хр. Силянов — представляваше по-голям коз в неговата игра, отколкото разбойници, както досега показваше пред външния свят революционните чети“⁶⁰. Чрез своите посланици то обръща внимание на великите сили върху новия „анархистки курс на комитетската дейност“. Целта му е да изплаши Европа с увеличаването на терористичните актове. Разбира се, прогресивната общественост в европейските страни разбира истинските подбуди на атентаторите и оценява като патриотичен подвиг тяхната саможертва пред олтара на отечеството.

Когато се прави оценка на дейността на съзаклятниците анархисти в революционното дело за освобождението на Македония, не може да не се подчертаят патриотизмът, фанатизмът и себеотрицанието им. Обрекли своя млад живот на борбата за свобода, те изпълняват клетва да ѝ служат до смърт. В същото време не може да не изтъкнем дълбоко погрешната им тактика, която нанася значителна вреда на революционното движение. Техният тероризъм в обстановката на остра националноосвободителна борба срещу турската власт представлява реална опасност за отклоняване на много смели революционни дейци от тактиката на общонародната борба.

⁵⁷ Силянов, Хр. Цит. съч., с. 253.

⁵⁸ Шатев, П. Цит. съч., с. 343.

⁵⁹ Силянов, Хр. Цит. съч., с. 256; Шатев, П. Цит. съч., с. 344 и сл. Загиват в сражения Орце Попйорданов, Владимир Пинтев, Димитър Мечев, Илия Тръчков, Коста Кирков и др. Арестувани са около 2000 души, от които 353 са предадени на военен съд. Съдът осъжда 33 души, от които четирима на смърт: Павел Шатев, Марко Бошнаков, Милан Арсов, Георги Богданов (по-късно смъртните присъди са заменени с доживотен затвор).

⁶⁰ Силянов, Хр. Цит. съч., с. 268.

Интересен факт е и обстоятелството, че анархистите, които остават живи, се включват в масовото въоръжено въстание. Един от техните ръководители, Михаил Герджиков, е и един от водачите на Преображенското въстание.

3. Анархистката пропаганда и дейност в началото на XX в.

В началото на XX в. капитализмът в България се развива сравнително по-бързо. Това е подготвено от политиката на протекционизъм, провеждана от буржоазните правителства в края на XIX в. Броят на едрите предприятия през 1911 г. достига 345 с 15 886 работници. Общо за страната в индустрията, транспорта и селското стопанство по това време се наброяват 385 347 наемни работници⁶¹.

Заедно с едрите индустриални предприятия нараства и банковият капитал. През първото десетилетие на XX в. банките от 29 стават 61.

Всичко това говори, че капиталистическото развитие на страната се намира в период на подем. Но в сравнение със западните капиталистически държави България си остава все още изостанала аграрна страна. Развива се главно леката промишленост — текстилна и хранителна. Не се създават предприятия на тежката индустрия. Това предопределя аграрния облик на страната, характерен не само за периода до войните. България за дълго остава дребностопанска, дребнобуржоазна страна. Такава е икономическата и социалната основа, върху която се развиват политическите борби през този период.

Работническата класа, която нараства числено и израства политически, влиза в остри стълкновения с буржоазията. Социалният гнет и политическото безправие я изправят срещу нейните експлоататори.

Стачната борба в началото на XX в. се засилва. Докато през 1901 г. са отбелязани 17 стачки, през 1906 г. те нарастват на 119, през 1909 г. са 146, 1910 г. — 218, 1911 г. — 165⁶². Все по-ясно става, че освобождението на работническата класа налага решителното противодействие срещу политическия и социалния гнет на буржоазията.

⁶¹ Попов, К. Стопанска България. . . с. 313.

⁶² Хаджиниколов, В. и др. Стачните борби на работническата класа в България. С., 1969. Приложения, таблица 2.

След Първата руска революция от 1905—1907 г. световният анархизъм отново се засилва. За това съдействат няколко обстоятелства.

В края на XIX в. анархистите са изгонени от Втория интернационал и започват да търсят други пътища за влияние над работническото движение. Те се ориентират към икономическите организации на пролетариата, като особено се засилва анархосиндикализмът. В някои европейски страни — Франция, Испания, Италия и др., се създават анархосиндикалистки организации, които се намират под идейното влияние на прудонизма и бакунизма. Крепост на анархосиндикализма става Франция, където значителна част от работниците са обединени в „Обща конференция на труда“ (CNT).

На конгреса в Амием (1906 г.) френските синдикалисти изработват своя програма, в която се сочи, че синдикалният съюз е не само главната сила, която ще освободи работническата класа от игото на капитала, но и организация, която ще построи новия социален строй⁶³. Основните положения на Амиемската харта се свеждат до следното: „Професионалният съюз е основната бойна ядка на работническата класа, съюзът сам ще извърши революцията, съюзът сам ще построи социалистическото общество. Никакви политически групировки не трябва да се намесват в работите на съюза. Той е независим и няма никаква работа с политически секти, групи, философски системи и религиозни мирогледи.“⁶⁴

Революционният синдикализъм заразява значителна част от работническата класа на Запад. Той завоюва по-силни позиции от „чистия“ анархизъм.

Във връзка с подготовката и провеждането на анархисткия конгрес в Амстердам през 1907 г. става раздвижване на анархистките групи и централи във Франция, Испания, Италия и др.

На конгреса се появяват разногласия между двете основни течения в анархизма — идейните анархисти, които се борят против всякаква организация, и анархистите синдикалисти, които заявяват, че „организацията не противоречи на анархистките идеи“. Конгресът приема, че само идейната общност не е достатъчна, че за проникването на анархизма сред работническото движение е необходима и организация.

На конгреса под влияние главно на Френската конфедерация на труда вземат връх анархосиндикалистите. В резолюцията се

⁶³ Теоретик на френския анархосиндикализъм е Фернан Пелутие. Същите теоретически концепции приемат и италианските и испанските синдикалисти.

⁶⁴ Първият международен конгрес на революционните синдикати. Комунистически интернационал, № 18, 1921, с. 27.

посочва, че „анархисткият интернационален конгрес (обявено е възстановяването на анархисткия интернационал — б.м., Д.Д.) разглежда синдикатите като боеви организации на работническата класа. . . , които ще заменят капиталистическото общество с анархокомунистическо“⁶⁵.

Пътят за осъществяване на своята цел — унищожаване на капитализма, привържениците на анархосиндикализма виждат във „всеобщата стачка, съпроводена с експроприация“⁶⁶. Конгресът приема актовете на индивидуален терор като средство за революционно възбуждане на пролетариата.

Раздвижването на анархизма на Запад оказва влияние за засилване на анархистката пропаганда в България⁶⁷.

За това съдействат също и руските политически емигранти, преминали у нас след поражението на Първата руска революция от 1905—1907 г. В България търсят убежище видни руски революционери, избягали от терора на царизма. Идват и анархисти, които донасят безвластническа литература и развиват пропагандна дейност⁶⁸.

За увеличаването на анархистките прояви допринасят и някои македонски дейци. След разгрома на Илинденското и на Преображенското въстание (1903 г.), и особено след Младотурския преврат през 1908 г., много революционери от Македония се прехвърлят в България. Заедно с тях идват и някои известни анархисти от Солун и Скопие⁶⁹. Те се установяват главно в Кюстендил и София, където се включват в анархистките групи. Дейността на македонските революционери, включително и на македонските анархисти, се засилва във връзка с подготовката на България за война срещу Турция. Те се групират около в. „Пробуда“, на страниците на който освен издигнатите призови за настъпателни действия срещу Турция развиват и своите анархистки теории.

⁶⁵ Рогдаев, Н. (Н. Н. Музил). Международният анархистки конгрес в Амстердам 1907 г. Разград, 1909, с. 20.

⁶⁶ Пак там, с. 22.

⁶⁷ ЦДИА, ф. 1001, оп. 1, а. с. 652. На анархисткия конгрес присъства и български представител от групата „Безвластие“ в Разград. Освен чрез него анархистките групи в страната са информирани за конгресните решения направо от анархистките централи във Франция, Швейцария и Италия, с които са поддържали пряка връзка.

⁶⁸ ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 246.

⁶⁹ ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 246; също АМВР, об. 56. В България идват: Крум Зографски, Дерменджиев, Пенков, Върбенков, Йоцо Сантов, Викенти Попатанасов и др.

В началото на XX в. анархистите в България водят засилена пропаганда. Те разпространяват значителна по количество безвластническа литература. Оформят се няколко анархистки центъра, които издават вестници, превеждат и издават брошури, календари, алманаси и др. М. Герджиков започва да издава в. „Свободно общество“. От него излизат два броя (15 февр. и 1 март 1907 г.). Поради ареста на Герджиков вестникът е спрял. Всъщност това е първият истински анархистки вестник. В основната статия „Анархията като социална доктрина“ се застъпва идеята за анархизма като безвластническо социално движение.

През 1908 г. групата около Върбан Килифарски в Разград започва издаването на в. „Безвластие“, който излиза повече от две години (5 дек. 1908 — 27 ян. 1911 г.). В писмо до Параскев Стоянов, който по това време е във Варна, Върбан Килифарски му съобщава за излизането на брой първи и го моли заедно с други анархисти да подпомогнат парично вестника. Съобщава му, че инициаторите и още 14 души от Разград са събрали сума, която да осигури първите броеве⁷⁰. Този вестник се смята за най-значителното дело на анархисткото движение от този период. В него се публикуват много преводни статии от видни идеолози на анархизма, дописки за революционния синдикализъм и информации за анархисткото движение в западноевропейските страни. Активни сътрудници на вестника са Върбан Килифарски и неговият брат Никола Килифарски (толстоист), Никола Стойнов и др.

След спирането на „Безвластие“, вероятно след емигрирането на В. Килифарски, започва да излиза в. „Пробуда“ с редактор М. Герджиков. Първият брой е от 7 януари 1912 г. От него излизат само 23 броя. Този вестник продължава пропагандата на анархистките идеи чрез преводни и оригинални статии. Особено изявена е неговата антимилиитаристична позиция, заета в навечерието на Балканските войни.

През периода до Първата световна война се печата и в. „Работническа мисъл“ (6 ян. 1914 г.). От него излизат 21 броя. Той също публикува антиимпериалистически статии. В него се дава превес на революционния синдикализъм и от 20 август 1914 г. се поставя подзаглавие „Революционно-синдикалистичен вестник“. През този период излиза и в. „Ученическа пробуда“ с полуанархистично съдържание⁷¹.

⁷⁰ ЦДИА, ф. 1001, оп. 1, а.с. 118. Писмото е с дата 10 декември 1908 г.

⁷¹ За пълната характеристика на анархистките вестници вж. подробно „История на безвластническото движение в България“, 66—71.

От посочените вестници става ясно, че анархистката пропаганда се превръща в постоянна дейност.

Създадените анархистки кръжоци, абонирани за тези издания, са имали възможност да се чувстват приобщени към едно общо движение. Така се подготвят условията за изграждане на общ национален анархистки съюз. Създават се и няколко анархистки издателства, които превеждат книги и брошури. Към тях се организират и книжарници, които стават пропагандни клубове. Те доставят и продават трудовете на най-известните теоретици на анархизма. Издателства и библиотеки се организират в Разград, Русе, Хасково, Бургас и др. Така например издателство „Безвластие“ в Разград и книжарницата към него още през 1908 г. разпространяват 25 анархистки заглавия, от които шест на П. Кропоткин, две на Елизе Реклю, три на Е. Малатеста, три на А. Хамон и др.⁷². Библиотека и издателство „Освобождение“ в Русе през 1915 г. разпространяват 28 заглавия, между тях са почти всички издадени у нас и в чужбина трудове на Кропоткин и други идеолози на анархизма⁷³. Чрез тези книжарници се разпространяват и руски анархистки вестници и списания⁷⁴.

Анархистите вземат отношение към политическите режими и текущите събития. Те подчертават, че всички политически партии крещат за демокрация, всички се препоръчват за истински демократи, а всъщност всички се стремят да се доберат до властта: „Гешев иска властта, Данев я иска, Влайков също; искат я Сакъзов, Благоев, Драгиев.“ Единствено анархистите са против

⁷² Библиотека „Безвластие“ разпространява следните книги: Кропоткин П. „Към младите“; „Анархията в социалната революция“; „Соларията“; „Руската революция“; „Философия и идеал на анархизма“; „Анархистически морал“; Реклю Елизе: „Анархията“, „За вегетарианството“; Малатеста, Е. „Малко теория“, „Разговор между двама сиромаси“; Менсил, Ж. „Свободният брак“; Фор, Себастиан, Елизе Реклю. „Престъпленията на бога“; Хамон, А. „Психология на военната професия“; „Анархизмът социализъм ли е?“, „Лондонският конгрес“; Елцбахер, П. „Анархизмът на Толстия“; Мост, Йоханес. „Религиозната чума“ и др. вж. „Безвластие“ бр. 1, 5.XII.1908 г.

⁷³ През 1914 г. библиотека „Освобождение“ разпространява: П. Кропоткин „Анархията в социалистическата революция“, „Взаимопомощта фактор на еволюцията“, „Съвременната наука и анархията“, „Думи на един бунтовник“; Ж. Грав. „Свободната земя“; П. Елцбахер. „Анархизмът“; Х. Логардел. „Революционният синдикализъм във Франция“; Ж. Менсил. „Свободният брак“; С. Фор. „Кошерът“; Черкезов, В. „Доктрините на марксизма“; Н. С. „Положението на земеделеца“; Е. Лозински. „Парламентаризмът и работническата класа“; „Социализъм и интелигенция“; З. Нахт. „Очерки по работническото движение в Испания“; М. Боршуков. „За земята“, „Към анархия“ и др. В. „Работническа мисъл“, бр. 4, 20.II.1914г.

⁷⁴ Разпространяват се: в. „Буревестник“, издаван в Русия, сп. „Хляб и воля“, издавано в Париж, „Бунтар“ (Женева), „Анархист“ (Париж).

властта⁷⁵. Във връзка с настояването за устройване на съдебен процес срещу стамболовистите, анархистите считат, че това не ще бъде съд, а още едно опрощение, защото никой не вярва, че „от цялата тая гнорултия ще се получи някакъв реален резултат“⁷⁶.

Синдикалният отдел на в. „Безвластие“ дава материали за тежкото положение и експлоатацията на българските работници. Отпечатва меморандума на Тютюнороботническия съюз в България, който очертава картината на безчовечната експлоатация на жени и деца в тютюневата промишленост. Данните, които се посочват, са протресаващи. В Пловдив в тютюневите фабрики и складове 56,4% от работниците и работничките са деца под 18-годишна възраст. За един период от няколко години от 500 работника, заболели от туберкулоза, са умрели 47 мъже и 45 жени. Само през 1907 и 1908 г. са умрели 34 души⁷⁷. Анархистите застават в решителна защита на българското работничество.

Българските безвластници насочват своето внимание към революционния синдикализъм. Вестник „Безвластие“ публикува девет статии, в които се посочва необходимостта от анархистка работа сред работниците за тяхното организиране на синдикални начала. Целта на анархистката дейност е извоюване на социални права чрез пряка акция. Безвластниците заявяват, че ще употребят „стачка, саботаж и бойкот“ за защита интересите на работниците. Високо се оценява общата политическа стачка, която даде голям политически ефект в Руската революция 1905—1907 г. „Реализирана, общата революционна стачка — пише в. „Безвластие“, това е отказ на работниците по-нататък да произвеждат за господарите. Това е самата социална революция.“⁷⁸

Известно е, че идеята за „всеобща икономическа стачка“ е една от главните доктрини на анархосиндикализма. На всички конгреси на Втория интернационал анархистите развиват становището си за решаващото значение на всеобщата икономическа стачка за свалянето на властта на държавата и капитала.

На конгреса на френските работнически синдикати в Нант (1894 г.) всеобщата икономическа стачка е провъзгласена за главно и последно средство в борбата за освобождението на работническата класа. Това положение е потвърдено на конгреса на френската Обща конфедерация на труда в Амием (1906 г.)

⁷⁵ Безвластие № 1, 5 дек. 1908.

⁷⁶ Пак там, № 3, 11 ян. 1909.

⁷⁷ Пак там, № 5, 16 февр. 1909.

⁷⁸ Пак там, № 13, 9 септ. 1909.

и прието на Амстердамския конгрес на Анархистическия интернационал (1907 г.). Българските анархисти усвояват и подкрепят този основен принцип.

Авторът на книгата „Революционният синдикализъм във Франция“ Х. Лагардел идва в България и устройва синдикални конференции в София, Пловдив, Русе, на които пропагандира програмата, приета от френските синдикалисти в Амием⁷⁹. Вестник „Безвластие“ публикува и едно отворено писмо на видния руски анархист Новомирски, в което отхвърля синдикализма и напомня за важноста на анархисткия идеал и необходимостта анархизмът да стане „нова религия“ на обществото⁸⁰. Като опонира на такова разбиране за дейността на анархистите, в. „Безвластие“ посочва, че безвластниците трябва да ги интересува не само идеала, не само човешката душа, а и „реалните социални въпроси, които от векове чакат разрешение“. „Подобряването на материалния живот на работните маси е също така част от нашата програма.“⁸¹

Вестник „Безвластие“ публикува много статии, посветени на анархистката идеология. В тях се пропагандират основните принципи на анархокомунизма.

Особен интерес представляват статиите „Към безвластие“, „Авторитаризъм, анархизъм, социалдемократизъм“, „Какво искаме ние анархистите“, „Обществото, което трябва да отмре“ и др., в които се обосновават основните тези на анархистите против авторитаризма и държавата за безвластническо общество, устроено на принципите на федерализма и свободата на личността⁸².

Разград се оформя като най-активен анархистки център⁸³. По-големи анархистки групи се създават в София, Хасково, Пловдив, Бургас, Ямбол, Сливен, Търново, Кюстендил⁸⁴. Образуват се и някои ученически групи в тези градове.

През този период в България се разпространяват главно идеите на П. Кропоткин, т. нар. анархистичен комунизъм. Характерно за Кропоткиновия анархизъм е неговата етическа

⁷⁹ Неговата книга е преведена и издадена в България (Пловдив, 1912 г. Безвластие, № 3, 11 ян. 1909.

⁸¹ Пак там, № 4, 28 ян. 1908.

⁸² „Към безвластие“, „Личност и общество“, „Авторитаризъм, анархизъм, социалдемократизъм“. „Какво искаме ние анархистите“, „Общество, което трябва да си отиде“ и др. — Безвластие, № 2, 25 дек. 1908, № 5, 16 февр. 1909, № 13, 9 септ. 1909 и др.

⁸³ Анархистката група в Разград се ръководи от известния анархист Върбан Килифарски. Той ръководи и издателство „Безвластие“.

⁸⁴ ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а.е. 246.

насоченост. За разлика от Бакунин, Кропоткин поставя ударението на етическите ценности — справедливост, взаимопомощ, хуманност⁸⁵. През 1909 г. групата „Безвластие“ отпечатва книгата му „Взаимопомощта фактор на еволюцията“, в която той обосновава тезата, че „... взаимопомощта е природен закон и главен фактор на прогресивната еволюция“. Той счита, че не борбата между индивидите, както твърди Дарвин, а тяхната взаимопомощ е основен природен закон, че в социалния живот на хората в класовото общество заедно със закона за класовата борба, за който пише Маркс, съществува и законът за взаимопомощта между хората⁸⁶.

В предговора към изданието известният наш учен Асен Златаров изтъква, че взаимопомощта е форма, проявление на закона за борбата между индивидите в природата и на класовата борба в обществото⁸⁷.

Известно влияние сред анархистите имат и толстоистите, по-специално възгледите на Толстой за „християнската любов към хората“ и теорията за непротивене на злото, на насилието. За основа на своето верую Толстой приема „чистото“ учение на Христа за любовта към ближния, като издига този общочовечески идеал в основен принцип за обществото⁸⁸. Той отрича необходимостта от социална революция и проповядва прераждане на обществото посредством любовта. Толстоисткото крило на анархисткото движение в България е слабо.

Анархистите се опитват да проникнат и в селата. Те засилват своята пропаганда сред селяните. Заявяват, че идеите на безвластническия комунизъм „прекрасно могат да намерят своята естествена среда на разпространение между непокварената от партизанство част на селското земеделско население“⁸⁹. Анархизмът си остава обаче главно градско движение. Създават се само няколко групи в селата — Килифарево, Долна Оряховица, Търновско и др.

Анархистите насочват своята агитация и към учениците. Те разчитат, че свободолюбивият дух на младежта ще се окаже

⁸⁵ Кропоткин, П. Взаимопомощта фактор на еволюцията. Разград, 1910.

⁸⁶ Пак там, с. 1.

⁸⁷ В предговор към по-късно издание на книгата (1923 г.) А. Златаров пише „В прекрасната своя книга „Взаимопомощта“ Кропоткин с безчислени факти от природните науки и човешката история се мъчи да докаже, че законът за еволюцията и законът за всяко общество не е борбата за изтребление, кооперацията, взаимното подпомагане, социалното чувство и волята за подвиг. Премахнете, казва той, покварата на парите и властта, и в човека ще бликне чистият извор на човешината.“ Свободно общество, № 6, 7, 8, окт.-дек. 1923.

⁸⁸ Елцбахер, П. Анархизмът на Толстой. Бургас, 1909.

⁸⁹ Земеделци и анархисти. — Безвластие, № 2, 22 март 1910.

благоприятна почва за техните „бунтарски идеи“. През 1910 г. започва да излиза анархисткият вестник „Ученическа пробуда“. В него се подлагат на остра критика съдържанието и формите на буржоазното възпитание. Пропагандират се нови възпитателни системи на „свободното училище и модерното възпитание“. Публикуват се статии за педагогическите възгледи на Франциско Ферер⁹⁰. Идеите за възпитание на свободна, от никого неограничавана личност, за младежи със „свободен дух“ допадат на някои ученици. В резултат на тази пропаганда се изграждат анархистки ученически групи в Русе, Разград, Пловдив, Ямбол, Варна, Сливен и др. В същия вестник се отпечатва манифест на Международната дружина на учениците анархисти в Париж, в който се отправя призив към учениците от цял свят да се включат в борбата за анархия⁹¹.

Заедно с увеличаването на анархистките групи възниква въпросът за тяхното обединение в една организация. През 1909 г. групата „Безвластие“ в Разград излиза с писмо до анархистите в България, в което изразява мнение, че е навярла нуждата да се свика анархистки конгрес за основаване на федерация на анархокомунистите⁹². Поради слабото анархистко движение и главно поради принципа, възприет от анархистите, за „абсолютна свобода“ и „автономия“ на анархистките групи и техните привърженици тази идея не се осъществява.

Ново предложение за свикване на конгрес прави софийската група (1910 г.)⁹³. Но и този път поради слаба организация конгресът не се свиква.

През периода преди Балканската и Първата световна война анархистите (главно привържениците на терористичната тактика) организират и атентати. През 1908 г. група анархисти извършват атентат в царския интернат в Кюстендил⁹⁴. Същата година член на тази група напада Босилеградската поща, убива стражарите и взема голяма сума⁹⁵.

⁹⁰ Вж. Ученическа пробуда, № 1, 18 февр. 1910; № 2, 1 окт. 1910; № 2, 20 ноем. 1912.

⁹¹ Ученическа пробуда, № 3, март 1912.

⁹² Безвластие, № 13, 9 септ. 1909.

⁹³ Безвластие, № 3, 21 май 1910.

⁹⁴ АМВР, об. 21362, л. 1—2, 8—9. Групата е от 14 души — Рачо Каранов, Атанас Костов, П. Серафимов, М. Марков, Спири Григоров, Коце Димев и др.; вж. също ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а.е. 246.

⁹⁵ Пак там. В. Чолаков извършва обира и взема 100 000 лв., след което избягва във Франция.

През 1911 г. анархистите правят опит да убият цар Фердинанд⁹⁶. През 1912 г. те отново организират атентат срещу него в градското казино⁹⁷. Атентаторите са главно македонски анархисти.

Властта предприема жестоко преследване на анархистите. Освен арестите и процесите срещу извършителите на атентатите са арестувани и интернирани и много активни анархисти от Кюстендил, Разград, Русе, Търново и другаде⁹⁸.

Непосредствено преди Балканската война главно пропагандна дейност развиват анархистките групи в Русе и Разград. Библиотека „Освобождение“ (Русе) и библиотека „Безвластие“ (Разград) издават значителен брой анархистки книги и брошури⁹⁹.

Анархистките издания се обявяват против тезата за военна защита на отечеството. Те заявяват, че думата „отечество“ и думата „народ“ се използват от буржоазната класа за маскиране на защитата на своите интереси. „Що е отечество? — задава въпрос в „Безвластие“ и отговаря: „Там където си се родил, къщи, гори, фабрики. Но всичко това принадлежи на господаря. Значи отечеството е на господаря. Анархистът е „безотечественик“.¹⁰⁰

Анархистите издават и книгата „Война или революция“ от П. Делирадев и М. Герджиков. В нея авторите се обявяват против нелегалната борба и четничеството в Македония и заявяват, че „само едни приятелски отношения между балканските държави, дорасли до федеративни връзки, могат да умиротворят Македония“.

На лозунга за война с Турция те противопоставят лозунга за социална революция, сваляне на Фердинанд и българските управници. Този лозунг не съответства на патриотизма на народните маси. На фона на силния национален повик за освобождение на братята роби, останали под турска власт, той има по-тясно социално съдържание и не достига до съзнанието на масите.

⁹⁶ Начело на тази група е Чобанов. Тя се укрива в продължение на 20 дни на тавана на Втора мъжка гимназия.

⁹⁷ АМВР, об. 21362, л. 1–2. В групата влизат Викенти Поп Атанасов, Найденов, Ицо Сантов, Чобанов и др.

⁹⁸ Безвластие, № 6, 21 септ. 1910.

⁹⁹ Само за една година — 1910 г. издателство „Безвластие“, Разград, издава следните книги: от Кропоткин: „Съвременната наука и анархизмът“; „Държавата и нейната историческа роля“; „Взаимопомощта фактор на еволюцията“ (преиздаване); от Елизе Реклю „Еволюция, революция и анархистки идеал“; от Е. Малатеста „В кафенето“; „Разговор между двама селяни“.

¹⁰⁰ Безвластие, № 8, 18 апр. 1909.

По време на Балканската и Междусъюзническата война анархистката пропаганда и дейност заглъхват.

След първата национална катастрофа анархистката пропаганда се съживява. През 1914 г. и началото на 1915 г. продължават своята дейност двата издателски центъра в Разград и Русе. Библиотека „Освобождение“ разпространява 28, а библиотека „Безвластие“ — 32 анархистки заглавия¹⁰¹. През 1914 г. излиза в. „Освобождение“ като орган на революционния синдикализъм, а след неговото спиране е отпечатан в Русе сборникът „Освобождение“, насочен основно срещу започналата Първа световна война¹⁰². Разпространяват се също така и руски анархистки книги и вестници, алманаси и кратки биографии на идеолозите на анархизма и др.

Както посочихме, в периода преди войните и особено през 1914–1915 г. се засилва главно синдикалисткото течение. През 1914 г. анархосиндикалистите издават в. „Работническа мисъл“, в който печатат редица статии за пропаганда на „революционния синдикализъм“¹⁰³. Застъпват позициите, че анархистката дейност в България трябва да се ориентира към професионалните организации на работниците. Синдикалистите пропагандират програмата и тактиката на Амстердамския конгрес на анархисткия интернационал. В приетата от тях програма се заявява, че „синдикатите са главното оръжие за освобождението на пролетариата“, че новата тактика трябва да насочи анархистите към „пряка акция“, която „е пряко“, самостоятелно (без политически ръководители), непосредствено действие на работниците против властта и капитала¹⁰⁴. Посочва се, че бойкотът, стачката и саботажът са най-обикновени, ежедневни средства за борба, а „всеобщата стачка е най-високият пункт на класовата борба“. Социалната революция те представят като непосредствен резултат от „всеобщата стачка“¹⁰⁵.

Вестник „Работническа мисъл“ публикува позив към революционните синдикалисти в България, в който призовава работниците да създават самостоятелни независими от политическите партии класови синдикални организации, които се ръководят от идеите на анархията¹⁰⁶.

Заедно със засилената пропаганда на революционния синдикализъм анархистите правят опити да организират анархосинди-

¹⁰¹ Работническа мисъл, № 18, 15 ноем. 1914.

¹⁰² Освобождение, книга първа. Русе, 1915.

¹⁰³ Работническа мисъл, № 2, 21 ян. 1914; № 4, 20 февр. 1914.

¹⁰⁴ Пак там, № 3, 5 февр. 1914.

¹⁰⁵ Пак там, № 2, 21 ян. 1914.

¹⁰⁶ Пак там, № 8, 5 май 1914.

калистки групи сред работниците. Такива, макар и с незначителен брой участници, се създават в София, Казанлък, Самоков, Кюстендил и др. Това са групи от по 4—5 работници, увлечени от анархистката пропаганда¹⁰⁷.

От изложените факти става ясно, че в началото на ХХ в. анархистката пропаганда в страната се разширява. Създадените в някои градове анархистки групи водят главно агитационна дейност. Като идейно движение анархизмът е ограничен само в няколко града, които се превръщат в центрове на безвластническата пропаганда. Носителите на това движение са малко на брой, главно интелигенти, но с твърде активна дейност.

При появилата се идейна пълнота сред анархистите анархосиндикалисткото течение за известно време взема надмощие. Опитът обаче да се свърже по-тясно с работническото движение, да създаде свои синдикални организации не успява. Анархистите сред работниците са единици или незначителни групи.

* * *

Споменахме за антимилитаристката пропаганда на анархистите по време на Балканските войни. В основните принципи на тяхната идеология е включено отхвърлянето на войната като най-голямо зло на човечеството.

Анархистите пишат огнени статии против разрушенията и жертвите, които носят войните. Но най-труден за отговор е въпросът как да се предотврати, да се спре започващият военен конфликт. Каква е тактиката, която препоръчват във връзка с подготвяната Първа световна война? Те съветват в деня на обявяването на войната всички войници да се вдигнат на „генерална стачка и въстание“ и с това да спрат военните действия. Главната цел на момента според тях е „унищожаването на световния милитаризъм“¹⁰⁸. Такава идея е трудноизпълнима по много причини. Липсват както обективни, така и субективни условия, за да могат работниците чрез отказ от участие във войната да наложат нейното спиране още в първия ден от нейното започване. Българските анархисти се опитват да обяснят провала на своя основен лозунг. В статията „Защо европейският пролетариат не обяви всеобща стачка“ те отговарят — защото бе

¹⁰⁷ Пак там, № 11, 5 юли 1914; № 15, 27 септ. 1914.

¹⁰⁸ ЦДИА, ф. 1001, оп. 1, а.е. 306.

разпокъсан и защото не е достигнал нужното политическо съзнание¹⁰⁹.

Българските безвластници изсипват огън и жупел срещу позицията, заета от партиите на Втория интернационал в подкрепа на войната. „Германските социалисти отидоха при кайзер Вилхелм II, той им даде пушки и Белгия повече не съществува. . . Социалдемократията в Австрия е въодушевена от германския шовинизъм на Адлера. . . Плехановите последователи подкрепят войната. . .“ Анархистите правят извода, че с подкрепата на милитаризма и участието в буржоазните правителства, които водят войната, европейската социалдемократия се провали¹¹⁰.

„Работническа мисъл“ публикува редица статии против войната — „Всесветската война“, „Всеобщата война и международният пролетариат“, „Войната“ и др. В тях обосновава своите антивоенни тези и тактиката на бойкот на войната¹¹¹.

Българските анархисти издават специален сборник „Освобождение“, посветен изцяло на Първата световна война. В него е публикуван манифест, подписан от членовете на анархисткия интернационал против войната¹¹². Те правят опити и за практически действия: когато започва мобилизация на българската армия, отделни анархисти отказват да се явят в казармата, за което са призовани пред военен съд¹¹³.

Някои от анархистките водачи в европейските страни по време на Първата световна война също преминават в лагера на едната или другата от воюващите страни¹¹⁴. Анархистките лидери Ерве, Кропоткин и др. са склонни да приемат тактиката на „отбранителна война“.

Общо е убеждението у анархистите обаче, че техният лозунг за спиране на войната чрез саботаж на мобилизацията е трудно приложим.

В позицията на анархистите по време на Първата световна война трябва да разграничим две страни: тяхната принципна непримиримост с войната, жертва на която стават милиони хора,

¹⁰⁹ Работническа мисъл, № 15, 27 септ. 1914.

¹¹⁰ Пак там, № 14, 16 септ. 1914.

¹¹¹ Пак там, № 12, 25 юли 1914; № 13, 20 авг. 1914; № 19, 15 дек. 1914, вж.

също Освобождение, с. 25.

¹¹² Публикувани са статии с антимилитаристично съдържание: „Мисли на антимилитариста“, „Милитаризмът и армията“, „Изменници на идеала“ (против социалдемократическите партии, които подкрепят войната). вж. Освобождение.

¹¹³ ЦДИА, ф. 370, оп. 1, а. е. 246.

¹¹⁴ Пак там, ф. 1001, оп. 1, а.е. 306, писмо на А. Хамон до Парашкев Стоянов.

тяхното становище, че войната се води в интерес на империалистите, на големите и силни държави, че тя носи колосални бедни на народите и на цялото човечество. В това отношение техните пропагандни материали са силни и звучат убедително. Другата страна е утопичната тактика, която приемат за спиране на войната чрез „всеобща военна стачка“.

Обективните и субективните условия — преплитането на интересите на големите капиталистически страни, острата борба между тях, увличането във военния конфликт на голяма част от народните маси в името на патриотизма, на нацията, политическата незрелост и неорганизираност на работническата класа и трудещите се слоеве изключват възможността народните маси чрез всеобща стачка да парализират действията на буржоазните правителства и да наложат спирането на войната.

ГЛАВА ВТОРА

ЗАСИЛВАНЕ НА АНАРХИЗМА В ПЪРВИТЕ ГОДИНИ СЛЕД СВЕТОВНАТА ВОЙНА (1918—1925 г.)

1. Създаване на Федерацията на анархокомунистите в България

Първата световна война завършва с големи революционни трусове. В Русия се извършват две революции — през февруари и октомври 1917 г. Свалена е монархията. Скоро и временното буржоазно правителство е пометено от работниците и селяните. Създава се нова революционна власт — съвети на работническите, селските и войнишките депутати. Започва нов социален експеримент в световната история. На единния дотогава капиталистически свят се противопоставя току-що родилата се съветска държава.

Революционният трясък от Петроград и Москва се придвижва към Европа. Избухва Войнишкото въстание в България. Пламват революции в Германия и Унгария. Започват следвоенните бурни революционни години.

Разрушенията от войната, стопанската криза, гладът и мизерията изправят милиони хора срещу буржоазните политически режими, водили тази жестока война. Недоволството, масовите вълнения и класовите битки се направляват от пролетариата и неговите политически партии. Те са главна сила и организатори на големи стълкновения в започналата революционна епоха. Олевяването на масите е съществен признак на революционната криза. Класовите битки на пролетариата са придружени от революционни прояви и масови надигания на дребната буржоазия. Към политическа активност са привлечени и неосъзнатите пролетарски, полупролетарски и селски маси. Разрастването на революционната вълна създава условия за възраждане и активизиране и на левите движения.

При тази обстановка анархистките организации в света засилват своята дейност. Анархистките централи в Италия,

Франция, Испания и др. страни започват да издават редица вестници и списания, в които призовават масите към „пряко действие“. Те правят опити да организират своите сили в световен мащаб и да ги противопоставят както срещу стария капиталистически свят, така и срещу новата съветска държава. Към това се насочват революционните синдикалисти и идейните анархисти. През юли 1919 г. се свиква Международен конгрес на революционните синдикати. Повече от делегатите отправят остра критика към установилата се диктатура на пролетариата в Русия. Те защитават тезата, че професионалните съюзи са „готови организации“, които могат да поемат управлението „на другия ден след революцията“, без да е необходима диктатура на пролетариата. Три дни се спори по въпроса за отношението на Синдикалния интернационал към образувания вече Трети комунистически интернационал. Конгресът възприема становището, че синдикалното движение трябва да съществува отделно от комунистическото, че Синдикалният интернационал си остава „автономна, самостоятелна организация“. Конгресът обаче признава необходимостта от съгласуване на своите действия с тези на Комунистическия интернационал¹. Провеждат се национални конгреси и конференции на анархистите в Испания, Франция, Италия и др. Основният въпрос, който се обсъжда, е отношението на безвластническите организации към диктатурата на пролетариата.

В съобщението за конгреса на френския анархистичен съюз (Лион, 26–27 ноември 1921 г.) се посочва: „По въпроса за „диктатурата на пролетариата“ пред анархистите е царяло пълно единодушие, че тя носи гибел на революционните придобивки. . . . На властните централистични партии конгресът противопоставя федеративната организация на анархистите.“²

От 1 до 4 ноември в Булоня се провежда и третият след войната конгрес и на италианските анархисти. Той също остро осъжда властническия принцип за диктатура на пролетариата³.

Конгресът възлага на Е. Малатеста да подготви нова програма на анархистите. В нея са обосновани следните основни искания: премахване на частната собственост върху земята, суровините и средствата за производство, унищожаване на всяка власт — унищожаване на монархии, републики, парламенти; организиране на социалния живот на обществото на базата на

¹ Комунистическия интернационал, орган изпълнителного комитета Комунистического Интернационала, № 18, август 1921 г.

² Раб. мисъл, № 4, 16 дек. 1921.

³ Пак там, № 2 2 дек. 1921.

свободните асоциации на производители и потребители; гарантиране на средства за живот и развитие на всички хора; война на религиите и всички религиозни заблуди; война на всички патриотични предразсъдъци; унищожаване на границите; братство между народите; преустройство на семейството на основата на свободата, любовта и съгласието⁴.

Тази програма е широко пропагандирана сред анархистите от всички страни. Всъщност тя става основа за изработване на новите програми на анархистите в условията след Първата световна война. Анархистките конгреси и конференции, проведени през 1921 г., осъждат действията на болшевиките в Руската революция. Те остро критикуват опита под формата на „нова революционна власт“ да се наложи господство и насилие над работническата класа и трудовите съсловия в Русия.

По-късно враждебното отношение на „революционните синдикалисти“ към комунистическото движение се засилва. На интернационалната конференция в Берлин (юни 1922 г.) те се проявяват като яростни противници на диктатурата на пролетариата и съветската власт и продължават да твърдят, че „само в революционно-икономическите организации на работническата класа е лостът за нейното освобождение“⁵.

На още непримирими позиции спрямо съветската република и Комунистическия интернационал застава и „учредителният“ конгрес на Анархисткия интернационал (декември 1921 г.). На него анархистите заявяват, че „руската революция бе подло продадена от една нова власт и държава“. Те категорично декларират, че си остават „непримирими и заклетии врагове на всяка власт, била тя народна или пролетарска“. Конгресът поставя задачата Анархисткият интернационал да групира силите срещу „прословутата пролетарска диктатура“⁶ и обявява Третия интернационал за сборище на опортюнисти, извършили ново предателство към международния пролетариат⁷.

Всички анархистки централи започват дейна пропаганда против съветската власт. Възстановяването и съживяването на анархистките организации в света се извършва на основата на крайно изострена антиболшевишка и антисъветска борба. Безвластниците и сега тръбят за непримирима борба срещу „бог, власт и капитал“, но острието на тяхната критика е насочено срещу болшевишката диктатура на пролетариата.

⁴ Пак там, № 1, 25 септ. 1921.

⁵ Работническа мисъл, № 32, 14 юли 1922.

⁶ Пак там, № 7, 8, 6, 13 ян. 1922.

⁷ Пак там.

* * *

В края на войната в България също се създава революционна обстановка. Военната катастрофа и стопанската разруха засилват до краен предел народното недоволство. Войнишките маси, които години наред проливат кръвта си и гният в окопите за една несправедлива кауза, виждат истинските виновници за националната трагедия и дават воля на гнева си срещу буржоазното правителство в София. Макар че буржоазията успява да разгроми Войнишкото въстание, революционната вълна не спира. За България започват години на остри класови битки. Работническата класа добива свой революционен опит, набира сили и се готви за настъпателни действия.

Бунтарските настроения обхващат и големи маси от дребнобуржоазните слоеве. Интелигенцията, произхождаща от тези среди, се включва в активен политически живот. Общото недоволство на народа става обективна предпоставка за засилване дейността на българските анархисти.

Друг благоприятен фактор за развитието на анархизма е сравнително демократичният режим, установен от земеделското правителство. Анархистите умело използват свободата за политическа и идейна изява, за пропагандиране на своята идеология.

За съживяване на дейността на българските безвластници съдействат също и европейските анархистки централи, с които те поддържат връзки⁸.

Победата на Октомврийската революция и установяването на съветска власт в Русия предизвикват обръкване сред българските анархисти. Някои от тях изразяват положително отношение към събитията в Русия. Георги Шейтанов, известен анархист, при първите известия за революцията заминава за Русия. Там работи за укрепване на младата съветска държава. Публикува няколко статии във в. „Всемирная революция“, органа на южнославянската група на Руската комунистическа партия. В статията „Към българите в Русия“ той пише: „Делото на революцията е интернационално и ние трябва да го поемем с въодушевление и беззаветно. . . Нека цял свят праща проклятията на Москва — ние трябва от Москва да издигнем нашето боево знаме и на логиката на тиранията да отговорим с логиката на революцията.“⁹ А в статията „Сега или никога“ призовава

⁸ Работническа мисъл, № 9, 20 ян. 1922. На международния анархистки конгрес в Берлин присъства и български делегат, който взема участие в изказванията.

⁹ ЦДИА, ф. 921, оп. 2, а.е. 1, л. 17; Шейтанов, Г. Биографични библиографски материали. Ямбол. 1967, с. 2.

„Трябва да дадем съдбоносно сражение на вековната тирания, на капитала и трябва да го дадем сега, защото: сега или никога.“¹⁰ При вестта за владайските събития в България Г. Шейтанов се завръща в родината, за да се включи в революционната борба на своя народ. Той издава позив към анархистите (октомври 1918 г.), в който пише: „Революцията иде и у нас. Готови ли сме да я посрещнем? Пред тази действителност котериите трябва да умрат. Социалисти, синдикалисти, днес всички сме едно: революционери. Революцията има фронт и ние трябва да отидем до един.“¹¹ Георги Шейтанов застава начело на група анархисти, която и по-късно отстоява позициите на единодействие на всички революционни сили срещу капитала.

Положителни оценки за Руската революция се дават в началото на 1919 г. в първите броеве на органа на анархистите в. „Работническа мисъл“, където се изразяват известни симпатии към Октомврийската революция и създадените съвети на работническите и селските депутати. Поместват се обширни материали за победите на Червената армия над интервентите¹². Група анархисти от Казанлък пишат (5 юли 1919 г.): „В Русия се тури началото на социалната революция, която ще крепне и ще продължи до пълното разрушаване на власт, капитал и държава.“¹³

Килифаревската група от името на сбирката на анархистите от Търновски и Дряновски район, състояла се в Дряновския манастир през юли 1920 г., се обръща с писмо към всички анархистки организации и групи в България, в която изказва недоволството си от насочването на анархистката пропаганда срещу съветската власт и предлага да се изработи единно отношение към събитията в Русия¹⁴.

В създадената революционна обстановка у нас започва активна анархистка пропаганда. Възползвайки се от свободата на печата, анархистите издават редица вестници и списания. В първите години на следвоенната криза 1918—1921 г. в различно време излизат 4 вестника и 2 списания¹⁵.

¹⁰ ЦДИА, ф. 921, оп. 2, а.е. 1, л. 17 и сл.

¹¹ Пак там.

¹² Вж. Работническа мисъл, № 1, 3 март 1919.

¹³ Комуна, № 1, 6 юни 1919.

¹⁴ ЦПА, ф. 272, оп. 1, а.е. 66, л. 2.

¹⁵ Вестниците „Комуна“ (1919 г.), „Пробуда“ (1919 г.), „Работническа мисъл“ (1919—1921 г.) („Работническа мисъл“ отначало излиза като анархокомунистическо списание, а от бр. 76 от 4 май 1923 г. като анархокомунистически вестник), „Бунт“ (1920 г.) и списанията „Анархист“ (1920 г.) и „Свободно училище“ (1921 г.).

Някои по-големи анархистки групи устройват книгоиздателства и пускат поредица от брошури и книги. През 1919 г. излизат книжки от библиотеките „Комуна“ (Бургас), „Свободно възпитание“ (Търново), „Освобождение“ (Разград); през 1920 г. — „Хляб и свобода“ и „Анархия“ (София); през 1921 г. — „Свободна комуна“ и „Хляб и свобода“ (София). Отделни книжки препечатват и други анархистки групи — Казанлък, Хасково, Нова Загора. Само през 1919 г. се продават 26 заглавия на книги с анархистко съдържание¹⁶. Превеждат се основните произведения на Михаил Бакунин, П. Кропоткин, Ж. Грав, Е. Малатеста и др. Издават се също произведения на български анархисти¹⁷. У нас се разпространява и анархистка литература, издавана в Русия. Организирант се книжарници в София, Разград и Пловдив, които разполагат с всички български и руски анархистки заглавия, а също така със стари течения на вестници и списания. Чрез редакцията на в. „Работническа мисъл“ се получават и анархистки вестници, издавани в Русия и някои западноевропейски страни.

Основното съдържание на анархистката пропаганда е насочено към обосноваване на принципите на безвластническия комунизъм. В литературата и печатните материали, които издават, анархистите излагат схващанията си за „анархистическата революция“, за необходимостта от „пряка акция“ и „генерална стачка“; пишат против участието в буржоазния парламент. „Ние отричаме учредяването на *Собственост, Власт, Религия* — пишат още в бр. 1 на „Работническа мисъл“ българските анархисти. — Ние виждаме в тях корена на злото. Ние се борим против тях. Какво е нашето оръжие и по какъв начин трябва да победим тая вездесеща троица? Отговорите на този въпрос са: Пропаганда устна и печатна на нашите идеи и придобиване по такъв начин голямо количество съмишленици, издигането им в умствена и нравствена висота...“¹⁸

Българските анархисти очертават и социалната среда на своята дейност. „Ние по необходимост трябва да вземем участие в ежедневните борби на работниците. Ние трябва да бъдем в тяхната среда, да се явяваме инициатори, вдъхновители и ръководители в икономическата борба толкова, колкото и в политическата.“¹⁹ Анархистите насочват своите усилия към два социални слоя — интелигенцията и пролетариата.

¹⁶ Комуна, № 1, 6 юни 1919; Анархист № 1, декември 1920.

¹⁷ През този период се отпечатват няколко произведения на Иван Инжев, М. Боршуков и др. Издават се също анархистки календари за 1920 и 1921 г.

¹⁸ Работническа мисъл, № 1, 25 ноем. 1921.

¹⁹ Пак там.

Органът на анархистите отхвърля твърденията, че анархията — това е синоним на безредици, хаос, дисхармония, че анархистите са „разбойници, бомбаджии и апаши“. За тази цел публикува статиите „Анархическата пропаганда“ от Е. Малатеста²⁰.

В пропагандната на анархизма след войната съществува една смесица от идейни направления. В някои произведения се застъпват възгледите на анархосиндикалистите, а в други преобладават тези на идейния анархизъм²¹.

В следвоенния период започва по-организирано анархистко движение. В редица градове и села като Ямбол, Сливен, Хасково, Разград, Пазарджик, Кюстендил, Дебелец, Килифарево, Лясковец и др. се изграждат групи от няколко десетки души. Поставя се въпросът за свикване на национална конференция на анархистите в България. Редакцията на в. „Работническа мисъл“ изпълнява функциите на централен подготвителен орган. През април 1919 г. секретариатът на вестника изпраща писмо до групите с предложение за свикване на общо събрание в София. В него се настоява да се изживее подценяването на организацията, която не е в противоречие с принципите на федерализма.

На 15 юни в София се провежда Първата национална анархистка конференция. Тя разглежда състоянието и пропагандата на групите и изработва „програма и тактика на анархистите в България“.

Вестник „Комуна“ описва подробно конференцията, която продължава три дни. Когато на сцената се появява „старият и неуморен ратник на свободата“ Михаил Герджиков, всички продължително го аплодират. Той открива конференцията и говори за историята на анархисткото движение в България.

Реферат по програмата и тактиката на българските анархисти изнася Рачо Каранов. Втори реферат за организацията на анархисткото движение прочита Любен Киров. На другия ден П. Кълев изнася доклад „Тактика, организация и федерация“. Дискусиите се групират около два спорни въпроса. Първият е за отношението към болшевиките и диктатурата на пролетариата в Русия. Надделява становището за отричане на всякакъв властнически принцип, в това число и властта на болшевиките. Вторият въпрос засяга ролята на отделните независими работнически синдикати. В речта си М. Герджиков изтъква, че синдикализмът много погрешно се смесва с анархизма.

²⁰ Пак там № 1, 2, 3, ноем.-декем. 1921.

²¹ Принципи на анархистическия комунизъм. С., 1921; Skala, Предстоящи задачи, едно лично мнение. С., 1921; Анархистически календар. С., 1921; Работническа мисъл № 1—6, 25 ноем.—30 дек. 1921.

След продължителен диспут се приема решение за образуване на федерация на анархокомунистите в България. Заключителна реч произнася М. Герджиков²².

Конференцията решава да спре в „Работническа мисъл“ и да започна издаването на нов анархистки орган под редакцията на М. Герджиков.

На последното заседание се изказва и комунистът Павел Делирадев, който говори за „допирните точки“ на марксистите комунисти и анархистите комунисти. Делегатите се разграничават от неговото слово.

За идеология на федерацията конференцията приема колективистичния анархокомунизъм, а за организационен принцип — абсолютния федерализъм, т.е. пълната свобода на анархистките групи и отделните анархисти на собствени мнения и действия по всички въпроси²³. Въпреки някои различия между идейните анархисти и анархосиндикалистите, които проличават в изказванията, конференцията прави опит да обедини тяхната дейност.

Прокламирането на образуваната федерация на анархокомунистите в България дава тласък на безвластническата пропаганда. Много групи организират библиотеки и клубове, в които се четат сказки и реферати за анархизма²⁴. Провеждат се и общи сбирки на групите в някои райони с по-силно анархистко движение: в Дряновския манастир — за 6 групи от Търновско и Дряновско, в Килифарево — с участието на 60 души от Търновско и Горнооряховско, в Ямбол — за групите от Сливенско и Ямболско, в Кюстендил — за групите от Кюстендилско и Дупнишко и др. Обсъждат се въпросите за засилване на анархистката дейност, за отношението на анархистите към руската революция и съветската власт, към българската комунистическа партия и др.²⁵

През октомври 1920 г. се организира втора конференция на Федерацията на анархокомунистите в България. На нея се говори за разширяването и печатната пропаганда, за организиране на печатници и издаване на анархистки брошури, откриване на клубове, разпространяване на вестници и други печатни материали.

²² Комуна. Бургас № 2, 3 юни — юли 1919.

²³ Комуна, № 2, 3, юни — юли 1919.

²⁴ В. „Пробуда“, бр. 19, 26, дек. 1919; също ЦДИА, оп. 1, а.е. 652. Съобщава за събрания и големи диспути между анархисти и комунисти в Пловдив, Русе, Разград, Хасково, Брацигово, Асеновград и др.

²⁵ Анархистически календар. С., 1920.

След Втората анархистка национална конференция повечето от групите провеждат събрания, на които се изказват пожелания за засилване на анархистката дейност. Започват и вътрешни борби в анархисткото движение²⁶.

Безвластниците не ограничават своята дейност само в областта на пропагандата. Те участват и в политическия живот. След войната се организират масови акции против скъпотията, глада и настъпяването на руските белогвардейци в България. Някои анархистки групи се включват в тези акции. Така например в големия протестен митинг против Ньойския договор, свикан в Търново на 30 септември 1919 г. от тесните социалисти, участват и анархисти. Когато група военни се опитват да провокират митинга, те са прогонени от комунисти и анархисти²⁷.

Съвместни протестни акции против несправедливите каузи на Ньойския договор се извършват в Ямбол, София, Кюстендил и другаде²⁸.

Анархисти участват и в Транспортната стачка, избухнала към края на декември 1919 г. Водят пропаганда за нейното разрастване и превръщането ѝ в „генерална стачка“. Те са сред най-ревностните поддръжници на лозунга „борба до пълна победа“²⁹. Ръководството на федерацията издава позив до всички организации и групи, в който заявява, че всеобщата стачка „е стъпка към социалната революция“, и отправя призив към анархистите да издигнат първи знамето на революцията.

На някои места анархистите замислят въоръжени действия срещу властта. Групата в с. Килифарево подготвя завземането на един оръжеен склад, за да се въоръжат стачниците и подготвят за „преки действия“³⁰. Анархистите в Горнооряховски район издават апел и позив към войниците, в които ги съветват да не стават изменници на работническата класа³¹. Група анархисти под ръководството на Петър Мазнев препречва пътя на полицията, за да може демонстрантите от с. Калтинец в подкрепа на стачката да се придвижат към Горна Оряховица. По-късно тази

²⁶ Анархист, № 1 дек. 1920. Анкетната комисия на Втората конференция на анархистите в България решава да бъдат изключени от федерацията на анархокомунистите М. Герджиков и брат му Николай Герджиков, а също така и анархистите Христо Койчев, Дионис Георгиев, Милан Манолов, Симеон Максимов, Тинко Симов, Георги Илиев.

Изключването на М. Герджиков е резултат на лични борби.

²⁷ ЦДИА, ф. 1001, оп. 1, а.е.654.

²⁸ Пак там.

²⁹ ЦДИА, ф. 1001, оп. 1, а.е.652; Работническа мисъл, № 15, 5 март 1920.

³⁰ Работническа мисъл, № 36, 4 авг. 1922.

³¹ ЦДИА, ф. 1090, а.е. 1, л. 9.